

“Bilginin İslamileştirilmesi” mi, “İslamın Bilgileştirilmesi” mi?*

İ.Erol Kozak**

İslam dünyasının Batı karşısında geri kalmasının yol açtığı aşağılık kompleksinden kaynaklanmış olsa gerek, Müslüman entellektüellerin, geri kalmışlıklarının sebepleri üzerine eğilerek, bilimsel ve rasyonel çözümler üretme yerine; başlarına “İslam” veya “adil” gibi kutsal ve cazip kelimeler yerleştirdikleri bazı sloganlar üreterek, meselelere çözüm yolları buldukları intibamı verdikleri görülmektedir. Böyle ucuz, kolaycı, belki de aldatıcı ve uyuşturucu “çözüm”ler, ümmeti oyalamakta; gerçek ve sağlıklı çarelerin bulunmasını engellemekte, geciktirmektedir. Halbuki, böyle ufak-tefek rutüşlerle, üç-beş parlak sloganla çözümlenecek bir mesele değildir İslam dünyasının meseleleri. Geçmişimizle, tarihimizle ciddi bir şekilde hesaplaşıp, özeleştirilmeden; son derece radikal, devrimci tespit, teşhis ve çözümler geliştirmeden sağlıklı bir istikamete yönelmemiz mümkün değildir.

Bilgi teorisi gibi, çok temel bir konu da bu sloganlaşmadan payını almış bulunuyor: “İslam Bilimi”, “Bilginin İslamileştirilmesi” vs. Böyle yüce, soyut kavramların yerli yersiz kullanılmasının, gerçeklerle yüz-yüze gelinmesi ve çözüm üretilmesini engellemesi/geciktirmesi karşısında, insan, acaba müslümanlar olarak, hiç olmazsa entellektüel planda bir ilke kararı alsak da, böyle duygusal ve sloganik kavramlara başvurmayı kendimize yasaklasak; ve rasyonel, bilimsel çözüm önerileri üretme yeteneklerimizi geliştirmeye kendimizi zorlasak nasıl olur diye sormaktan kendini alamıyor. Gerçekten, din, çorbadaki tuz, elmadaki vitamin gibi; herşeyin içine sinip, ona tadını, anlamını ve ruhunu veren bir konumda anlaşılacak ve sunulmak gerekir. Yemeğe lezzetini veren tuz topağını, doğrudan insanın ağzına koymak nasıl tad vermeye değil, işin tadının kaçmasına yol açarsa; konuyla ilgili diğer bilgi alanlarıyla kaynaşp bütünleşmeyen, çıplak ve çığırtañkan dinî mesaj ve sloganlar da aynı sonuca yol açarlar. Ne var ki, ruhban sınıfının eline düşerek müesseseseleşen ve müstakil bir öğreti haline getirilen bütün dinler bu akibetten kur-

* Bu çalışma, 19-22 Ekim 1995 tarihleri arasında Trabzon’da yapılan *II. İslam Düşüncesi Sempozyumu*’na tebliğ olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr. İ.E. Kozak, Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesidir.

tulamamışlardır. İbn Haldun'a göre, İslamın ilk dönemlerinde dinî esaslar tabii bir süreç içinde insanlar tarafından benimseniyordu. Ancak, Hazreti Peygamberden sonra, dinî telkinlerdeki bu tabiiyet, içtenlik ve kendiliğindenlik, büyük ölçüde ortadan kalkmış; dinî eğitim-öğretim de “hırfet ve zanaatlar gibi üstadlardan talim ve te'dib tarihiyle ahz ve naklonulan” suni ve formel bir mahiyet almıştır.

Şimdi, bu kısa girizgahtan sonra, “Bilginin/Bilimin İslamileştirilmesi” kavramı üzerinde durmak istiyorum.

“Bilginin İslamileştirilmesi” ibaresindeki **bilgi**'den kastedilen daha çok **bilim**'dir, bilimsel bilgi'dir. Batı'da gelişen bilimlerin, bilimsel zihniyetin İslamileştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Buna karşılık, tebliğimin başlığından anlaşılacağı gibi, ben konuya tam karşıt bir açıdan yaklaşmanın belki de daha doğru olacağına işaret etmek istiyorum. Asıl sorunun, “bilginin İslamileştirilmesi” (o ne demekse!) değil; Akif'in, “asrın idrakine söyletmeliyiz İslamı” yaklaşımı içinde; İslamın çağımız insanının idrak çerçevesine (paradigmasına) uygun bir form'da bilgileştirilmesi olduğunu tartışmaya açmak istiyorum. Bunu ileri sürerken de şu varsayımlardan hareket ediyorum:

İslamı (dini), insandan, insan kültüründen soyutlayarak düşünmek konuya çok yanlış ve eksik olarak yaklaşmak olur. Hem **din**'e hem de **insan**'a yabancılaşmaya yol açar böyle bir tutum. Buna karşılık, nass (nakil) merkezli olmaktan çok, insan merkezli bir din (vahiy) anlayışına/ kavrayışına ulaşmamız daha isabetli/gerçekçi olacaktır.

Din'le, “İslam”la insan arasında tek yanlı -din'in aktif konumda; insanın ise pasif, edilgen konumda olarak; sadece din'in insanı belirlemesi, şekillendirmesi şeklinde- bir ilişki değil; çift yönlü, diyalektik bir ilişki vardır. Din'in insanları biçimlendirmesi/ değiştirmesi kadar; belki ondan daha çok, insanlar da kültürel yapılarına göre kendi “din”lerini oluşturur, biçimlendirirler. Yani, insan, dinin nesnesi olduğu kadar, öznesidir de. Aynı dinin mensupları olsalar bile, herkes kendi kültürel alt-yapısına göre farklı bir dinî anlayışa -hatta Tanrı kavrayışına- ulaşır. Onun için, bir kişinin ve toplumun din anlayışını, o kişinin ve toplumun kültürel alt-yapısından ayrı/bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Dinin ilahiliği, mesajın ilahiliği kadar –mesajın ilahilik/tarihsellik boyutları ayrı bir tartışma konusudur– belki de ondan daha çok insanın (insan ruhu'nun) aşkın boyutundan kaynaklanır. Böyle olunca, insanın, insan ruhunun her an ilahi mesaja açık ve muhatap olduğu, hatta bizatihi ilahi bir nitelik taşıdığı hususunu ön plana çıkarmak gerekir. Dinî mesajın, din ve ahlak önderlerinin işlevi, insanın içindeki bu ilahi kıvılcımı harekete geçirmek; içindeki zincirleme reaksiyonu başlatabilmesi ve sürdürebilmesi için ona yardımcı olmak, bu sorumluluğunu ona hatırlatmak şeklinde anlaşılmalıdır. Yani, din/ inanç, dışardan aktarılmaktan çok, herkesin içinde doğup, neşvünema bulacak bir oluş olarak düşünülmelidir. Kierkegaard'ın “**biz her an Hristiyan oluyoruz**” ifadesiyle özetlediği gibi; İslamı da sabit bir olgu olarak değil; fert ve insanlık planında bir oluş, bir süreç olarak değerlendirmek gerekir.

Kimse kimsenin dinini, onun aktif katılımı olmaksızın, onun adına inşa edemez. Böyle bir yaklaşım içinde, din'i insanileştirmek (insanla bütünleştirmek); dinî öğretiyi, "Allah'ın yeryüzündeki halifesi" konumunda olan insanı merkeze alan bir din anlayışını geliştirmek gerekir. Aksi bir tutum, arabayı atın önüne koşmak olur.

Vahiy, insan kültüründen süzülerek bize seslenir. İnsandan, ortaya çıktığı insan kültüründen tamamen soyut bir vahiy düşünmek muhal olduğu gibi, böyle bir mesajın bize birşey anlatması, böyle bir mesajla bizim diyalog kurmamız da mümkün olmazdı. İnsanla, kültürle, din arasındaki bu karşılıklı ilişki/etkileşim kaçınılmaz olduğundan; bugünün insanına, kendisinin aktif, üretken katılımı olmaksızın, dinî öğretiye göre şekillenmesini önermek, aslında onu geçmiş dönemlerin yine o dönemlerin insan kültüründen soyutlayamayacağımız bir dinî öğretisine tabi kılmak demektir.

Geleneksel dinî öğreti, insanla, kültürle din arasındaki bu diyalaktik ilişki ve etkileşimi gözardı etmekte; hatta aklını, iz'anını ne kadar işe karıştırmaz, kendini hor ve hakir görerek pasif ve teslimiyetçi bir tavır içerisine girerse (yıkayıcısının elindeki ölü gibi olursa) onu o kadar makbul saymaktadır. Bu durum kişinin, daha yüksek bir dinî anlayış ve kavrayış noktasına ulaşmasını engellemektedir.

Bu geleneksel yaklaşımın aksine, insanı yüceltirsek, yüce bir varlık olduğunu onu hatırlatırsak; öz saygı duygusunu ve kültürel alt-yapısını geliştirip, zenginleştirsek, onun inşa edeceği kişisel dini de ulvi bir din olur. Bir çok İslami kaynakta, bu noktaya işaret edilmekte; İslamın, hayatla inanç sistemi arasında diyalaktik bir ilişki ve etkileşimi esas aldığı; "inanca dayalı bir cemaat ve bir hareketle; hareket ile kaynaşmış, hayat içinde bir inancın olduğu" vurgulanmaktadır. Gerçekten de, insanlar bir taraftan inanç ve düşüncelerine göre hayatlarını yönlendirirken; diğer yandan da yaşadıkları gibi, içinde yaşadıkları sosyal ve ekonomik gerçeklere göre bir inanç ve düşünce sistemi geliştirirler.

Bir toplumda, özellikle aydınların böyle insandan ve hayattan bağı koparılmamış bir din anlayışına sahip olması, böyle bir anlayışın oluşup gelişmesi için gayret göstermesi gerekir. Onlar da, avaminkine benzer canlılığını ve üretkenliğini yitirmiş, kuru ve donmuş bir din anlayışına kendilerini bırakırlarsa, böyle bir toplumda din arkaik bir müessese haline dönüşür. Bu bağlamda, "kocakarının imanı"; "oduncunun imanı" gibi örneklere ve önerilere itibar etmenin pek yanlış ve kabul edilemez olduğunu düşünüyorum.

Aydınlara düşen görev, avami bir din anlayışının üstüne çıkararak, değişen, gelişen şartlara göre yepyeni dinî anlayış ve kavrayışlara ulaşmaktır. Bunun yapılabilmesi için de, zaten İslamın aslında bulunmayan bir dinadamı/ruhban sınıfının oluşup, bunların elinde, sivil kesimlerden ve diğer bilgi alanlarından kopuk, onlara tahakküm etmeye çalışan müesseseseleşmiş bir din'in ortaya çıkmasına engel olmak gerekir. Ruhban sınıfı, müesseseseleşmiş din, toplumun her kesimi üzerinde tanrı/din adına bir tahakküm/kontrol kurabilmek ve bunu sürdürebilmek için, inanç alanını bilim alanın aleyhine habire genişletmek eğilimindedir. Bu da, kendisini yenileyip,

geliştiremediği gibi, toplumun da gelişmesine köstek olan kuru, statik bir din anlayışının topluma egemen olmasına yolaçar.

Din-insan ilişkisinde, insan unsuru en az ilahi mesaj kadar, hatta ondan daha önemli bir unsurdur. Çünkü, nass'lar sabit, insan ise aktiftir. Bu ilişkide, mesaja muhatap kişinin mükteşebatı, anlayış ve kavrayış düzeyi çok daha önemli ve belirleyicidir. Unutmamak gerekir ki, iyi bir kanun, kötü bir uygulayıcının/yorumcunun elinde yanlış sonuçlara yolaçabilir. Buna karşılık, kötü bir kanun da iyi bir uygulayıcının/yorumcunun elinde olumlu bir sonuç doğurabilir.

Diğer yandan, İslam'a göre Allah'ın ayetleri sadece spesifik Kur'an ayetlerinden (inanç alanından) ibaret değildir. Tabiat alemi, kainat da bir kitaptır/ayettir. Afaki ve enfusi alemdeki her varlık, her oluş da ilahi kitabın bir kelimesi gibidir; öyle anlaşılmalı ve yorumlanmalı gerekir. Bu alemin, bu aleme ilişkin ayetlerin değerlendirilmesinde ise, ilkinden farklı olarak, bu alanın mahiyetinin bir gereği olarak inanç değil, bilimsel esaslar (akıl, deney, gözlem) ön planda bulunmalı gerekir. İşte bu noktada sivil aydınların inanç alanı ile bilim alanı arasında oluşturacakları/kuracakları hassas bir denge önem kazanmaktadır. Ruhban sınıfı, müesseseleşmiş din insanı/dini sadece birinci ayetlerin, bir başka deyişle inanç alanının sınırları içine hapsetme; yaptığı kılı kırka yaran yorum ve tevillerle birinci alanı diğer alanın aleyhine genişletme, sadece bu alanın verilerinden hareketle, diğerini yok sayma gayreti içindedir. Sivil aydınlara düşen görev, ruhban sınıfının sadece inanç alanı ile sınırlandığı donmuş bir din anlayışını, bu ikinci ayetler alanına ilişkin aktüel bilgileri de ekleyerek katılıktan kurtarmak, o çağın idrak seviyesine (paradigmasına) uygun bir dinî kavrayış oluşturmaktır. İşte, "İslamın bilgilendirilmesi" derken bunu kastediyorum ve bu görevin de, -İslam'da bir ruhban sınıfı bulunmadığından/bulunmaması gerektiğinden- her alandaki müslüman aydınlara düştüğünü düşünüyorum.

Bu noktada, inanç alanı ile bilim alanı derken kastettiğimi biraz daha açmam uygun olacak zannediyorum. Her iki alanın da sağlıklı gelişimi bakımından, aralarında her ikisinin de gelişmesini destekleyecek gereksiz çatışmalara meydan vermemek için bu ayırımın farkında/bilincinde olmak gerekmektedir.

Bilim alanı, aklın deney ve gözlemin konusu olabilen, bunlar vasıtasıyla incelenip, irdelenebilen, kanıtlanabilen/yanlışlanabilen konuları kapsar. İnanç alanı ise, akıl, deney ve gözlem yoluyla incelenip kanıtlanamayan/yanlışlanamayan konuları kapsar. Elbette bu alana ait bilgiler de akla aykırı olamamak gerekir, ama bu bilgiler akli aşan, başka bir tabirle artık aklın yalama olduğu bir alana aittir. Bacon'ın da işaret ettiği gibi, aklımızın almadığı/kavrayamadığı yerde inanç alanına sığınırız.

Demin de belirttiğim gibi, her iki alana ait bilgilere de, birbirini dışlamaksızın, birbirinin alanına müdahale etmeden ve birinin yerine diğerini ikame etmeye kalkmadan bir bütünlük içinde sahip olmamız gerekir. Fıtratımız, tabiatımız böyle bir kavrayışa uygun olarak yaratılmıştır. Her iki alanın bu özgün nitelikleri gözönünde

tutulursa, bunlar arasında vuku bulması muhtemel yersiz çatışmalar da asgariye indirilmiş olur; aslında böyle bir tedahül ve çatışmanın pek söz konusu olmaması gerekir. Belki de, inanç alanı ile bilim arasında bir çatışma muhaldir; kamyon ile geminin çarpışması gibi... Eğer böyle birşey vuku bulmuşsa bunlardan biri yanlış yerde, olmaması gereken yerde demektir. Ancak kendi hudutlarının dışına çıkan, agresif bir bilim veya inanç diğeri ile çatışma durumuna girer.

Bu ayırımı dikkat etmeden, bilimin alanına girmesi gereken konuları da inanç (din) haline dönüştürmek o konuların rasyonel/bilimsel açıdan ele alınarak çözümler getirilmesine engel olur. Böyle bir ayırımı yer vermeyen geleneksel dinî telakkiler hemen her konuyu inanç(din) konusu haline getirerek çözüm üretilmesine engel olmakta veya sahte çözümler üretmektedir: Fıkıh kitaplarını dolduran hile-i şer'iyye uygulamaları, günümüzde İslami finans kurumları adı altında sürdürülen uygulamalar gibi.

Geleneksel dünyada aklın/bilimin konusu olan hususlarla inaçlar, efsaneler, hurafeler vs. birbirine karışmıştır; esasen, bunlar arasında ayırım yapacak ölçütler de yoktur. Bu insanların dünyasında adeta akıl mitselleşmiş, mitos da akıllılaştırılmıştır. Bu durum tam bir hercümerce yolaçmakta; hem bilim hem de inanç alanı için köstekleyici bir işlev görmektedir.

İslam dünyası da, özellikle başka kültür ve medeniyetlerle irtibatını koparıp, tek-kültürlü (monolitik) bir kültür haline dönüştükten bu yana (Abbasi döneminden, 11. asırdan beri) kendini yenileyememiş, kültürel alanda üretken olma özelliğini yitirmiştir. Tek kültürlü (sadece inanç alanıyla ve de tek bir inanç alanıyla sınırlı) toplumlarda doğrular ve yanlışlar hiç bir zaman değişmez ve sorgulanmaz. Çünkü, aklın/bilimin konusu olan hususlar bile birer inanç ve iman mevzuu haline getirilmişlerdir. Böyle toplumlarda insanlar düşünüp karar vermekten ziyade, hazır çözümleri, sloganları kabul edip, bunların (veya bunları bayraklaştıran karizmatik lider veya partilerin) peşinden gitmenin kolaylığına, mahmurluğuna kendilerini bırakmışlardır; kendi doğrularından hiç birzaman kuşkulunup, onları sorgulamazlar. Aktif, etken değil; pasif, edilgen bir kültürel ortam insanların düşünce ufkunu daraltır; dışı dönük, kendini bir obje/nesne olarak değil, süje/özne konumunda idrak eden insan tipleri ancak çok kültürlü toplumlarda gelişebilir.

Bilindiği gibi, insan beyni sağ ve sol yarı-kürelerden oluşmaktadır. Her iki yarı-küre arasında, kendi bütünlüğü içerisinde, işlevsel bir farklılık, işbölümü de göze çarpmaktadır. Soyutlama, sezgisel yaklaşım, san'at/inanç/değer alanı sağ yarı kürenin işlevidir; eleştirci, analizci, sorgulayıcı, muhakemeye dayalı düşünce de sol yarı kürenin. Dikkat edileceği gibi, beynin iki yarı küresinin işlevleri bir yerde deminki inanç ve bilim ayırımımıza tekabül etmektedir.

Carl Sagan'ın da belirttiği gibi, bilgi edinme uğraşının sağlıklı ve etkin bir şekilde sürdürülebilmesi, beynin her iki tarafına ait işlevlerin birbirini bütünleyici şekilde varlığını gerektirir. Büyük ilmi kavrayışlar sezgisel niteliktedir. Yaratıcı düşüncede sağ yarı-küre ön plandadır. Ancak, sağ yarı-küre tarafından geliştirilen

düşüncelerin gerçek mi hayal ürünü mü olduğu; bilim alanı ile mi, inanç alanı ile mi ilgili olduğu sol yarı-kürenin irdelemesi olmadan anlaşılabilir. Diğer yandan, yaratıcı ve sezgici boyutlarından tamamen kopuk, sırf eleştirici bir görüş de bizi kısır, renksiz, tek boyutlu bir dünyanın içine hapseder; anlamsızlık ve hiçlik duygusuna götürür.

Ancak beynimizin iki yarı-küresine ilişkin bu işlevleri yerli yerinde ve birlikte kullanarak kendimizi yetkinleştirebiliriz. Bu da her iki işlevin birbirinin yerini almaya kalkmaması, birbiriyle çelişen değil, birbirini bütünleyen bir biçimde kullanılması ile mümkün olur. Bilim ve inanç alanı birbirinin yerine geçemez, geçmeye kalkışmamalıdır. Sahip olduğumuz akıl, duyu, deney ve gözlemlerde bulunma yeteneklerimizi kullanarak kainat hakkında bazı bilgiler edinebileceğimiz yolunda bir **inanca** ve bu çabalarımız sonucunda kainatta tesbit edeceğimiz düzenliliklerin bundan sonra da devam edeceğine dair bir **kabule** dayanmaksızın bilim yapmamız bile mümkün olmaz. Agnostik olmayan herkes, bir bilgi kaynağının doğru olduğu, bize gerçeğin bilgisini verdiği ve vermeye devam edeceği dogmasına **inanıyor** demektir. Diğer yandan, bilimin konusu olan alanda ise aklın, deneyin ve gözlemin imkanlarını kullanmalı, bunların yerine inançları, peşin kabulleri koymaya kalkışmamalıyız. Ancak bilim alanının bu imkanlarını sonuna kadar kullandıktan sonra, bir uçağın yerde mümkün azami hıza ulaştıktan sonra uçmaya başlaması gibi, biz de bu bilim ötesi alanda ve böyle bir alanda olduğumuzun şuuru içinde kanat çırpmaya (mistik tecrübeye vs.) başlayabiliriz. Çünkü, inanç ve itikat ancak akıl, duyu ve gözlemlerle kanıtlanamayan/yanlışlanamayan şeyler için sözkonusu olur; gaybe iman edilir. Böyle yapılmaz ise, bilim alanını ihmal eden, aklını kullanmayan; her meseleye sadece inanç zaviyesinden bakıp o yönde çözüm bekleyen kültürler, sorun çözme yeteneğini yitirir.

Gerçek huzura, ancak beynimizin bu iki yarı-küresine ait işlevlerin, inanç ve bilim alanlarının birbirini bütünlemesi/tamamlaması ile ulaşabileceğimiz hususunda Kur'anı Kerim'de Hz. İbrahim'le ilgili olarak zikredilen bir örneğe işaret etmek istiyorum. Bilindiği gibi, Hz.İbrahim öldükten sonra nasıl dirileceğimizi göstermesi için Allah'a münacaatta bulunuyor. “Yoksa inanmıyor musun?” sorusuna karşı Hz. İbrahim'in verdiği cevap ilginç: “Mutmain olmak için görmek istiyorum...” (Bakara: 260). Bu cevabı, konumuzla ilgisini kurmak bakımından şöyle yorumlamak mümkün olur herhalde: “Beynimin sağ yarı-küresindeki inanç alanıyla ilgili bilgimi –kanıtlanması/yanlışlanması mümkün olan durumlarda– sol yarı-kürenin (bilim alanının) bilgisiyile de desteklemek/bütünleştirmek istiyorum ki, daha huzurlu olayım.” Bu meyanda, hurma aşılama ile meşhur hadis'deki din ve dünya ayrımının da, inanç ve bilim alanlarına tekabül edecek tarzda anlaşılması ve konumuzla irtibatlandırılmasının sözkonusu olabileceğini zannediyorum.

Son olarak “bilginin İslamlaştırılması” kavramına mantıksal açıdan da itiraz etmek mümkündür. Bir kere, “bilginin İslamlaştırılması” ne demek? İslam da bilgi değil mi? Bilginin dışında bir İslam tasavvuru muhaldir. Bu, her şeyin başına bir

İslam kelimesi getirme tutkusu bizi öyle anlamsız noktalara götürüyor ki, neredeyse "İslami İslam" diyeceğiz. Herkes kendi "**gerçek İslam**"(!) anlayışını böyle nitelendiriyor herhalde.

Bilgi (ilim) ve bilginin konusu olan gerçek (hak), İslam'dan daha geniş bir referanstır. İlmin mihengi İslam değil; İslamın mihengi ilim (gerçek, gerçeğin bilgisi) olmak gerekir. Hatta, gerçek anlamına da gelen "**Hak**" ismi, İslam'da Cenab-ı Allah'ın isimlerindedir. Hak'ın islamileştirilmesi diye bir şey olabilir mi? (Bu arada, antiparantez şöyle bir açıklamada bulunayım: İngilizlerin ünlü reformist düşünürü, sosyal politikacısı, Robert Owen, dünya çapında bir kardeşlik, barış ortamının tesisi amacıyla bütün dinlerin birleştirilmesini savunurken; çok entere-sandır, üzerinde birleşilecek tanrı adının, müslümanların **Hak** kavramı olmasını öneriyor ve gerekçe olarak da, bu kelimenin gerçek anlamına geldiğini ileri sürüyordu ki, gerçekten çok ilginç bir tesbittir). Sokrates'e göre, Tanrı iyi, güzel ve mükemmel olduğuna göre gerçeğin (hakkın), iyi eylem ve yaşamın da dinsel, kutsal olduğunu söyleyebiliriz. Böyle olunca, dinlilik/dindarlık özel bir erdem değildir; tam tersine erdem bizzat kendisi dinin/dindarlığın özünü oluşturur ve iyi insan, kamil insan, haliyle dindardır da.

Özetlersem, bilginin İslamileştirilmesinden bahsetmek abestir; tersi daha doğrudur: Yani, İslamın bilgileştirilmesi; o çağın idrak çerçevesine uygun olarak yorumlanması, anlaşılması ve anlatılması.